

Fikret Başkaya (Denizli, 1940)

İzmir Atatürk Lisesi ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat ve Maliye Bölümü'nden mezun oldu. Doktora için gittiği Fransa'nın Paris (Sorbonne) ve Poitiers üniversitelerinde emperyalizm, kolonyalizm, "azgelişmişlik", kalkınma ve kapitalizmden sosyalizme geçiş temaları üzerine çalışmalar yaptı. Yedek subay olarak başladığı askerliğini "sakıncalı piyade" olarak tamamladı. 1979 yılında akademik kariyere geçti. Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisat Bölümü öğretim üyesi iken yazdığı *Paradigmanın İflası* (1991) kitabından yargılandı, 20 ay hapis ve para cezasına çarptırıldı ve üniversiteden kovuldu. Haymana Cezaevi'nden tahliye olduktan sonra (Haziran 1995) Türkiye ve Ortadoğu Forumu Vakfı'nı kurdu. Kurucularından olduğu Özgür Üniversite'yi, bu vakfın çatısı altına aldı. 1999'da yazdığı bir makaleden de 15 ay hapis ve para cezasına çarptırıldı. 27 Haziran 2002'de Kalecik Cezaevi'nden tahliye oldu. Çok sayıda kitap ve makalenin yazarı olan Başkaya, Fransızca ve İngilizceden birçok kitabın çevirisini ve onlarca kitabın da editörlüğünü yapmıştır. Özgür Üniversite'nin başkanlığını yapmakta ve dersler vermektedir.

Yayımlanmış kitapları:

Paradigmanın İflası-Resmî İdeolojinin Eleştirisine Giriş; Çığırından Çıkmış Bir Dünya-Sosyal Sefaletin, Ekolojik Felaketin, Etik Yozlaşmanın Kökeni; Yediyüz-Bir Devlet Geleneğinin Anatomisi; Yeni Paradigmayı Oluşturmak-Kapitalizmden Çıkmanın Gerekliği ve Aciliyeti Üzerine Bir Deneme; Reel Atatürkçülük; Azgelişmişliğin Sürekliliği; Çevre Kapitalizmi ve Azgelişmişlik Süreci; Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü; Avrupa Merkezcilik, Bilim ve Sosyalizm; Küreselleşmenin Karanlık Bilançosu; Borç Krizi Üzerine Bir Deneme; Yenilgi Tuzağı; Sosyalizmin Geleceği (derleme); Seçilmiş Yazılar; Şeylerin Gerçeğini Söyleyebilmek; Akıntıya Karşı Yazılar; Sömürgecilik, Emperyalizm, Küreselleşme; Rant ve Savaş Kıskacında Türkiye Ekonomisi (Ömer Leventoğlu'yla birlikte); Yalan; Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına-Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi; Başka Bir Uyarı İçin Manifesto; Çöküş: Kapitalizmin Nihai Krizi Üzerine Bir Deneme; Gençlerle Baş Başa: İklim Krizi ve Ekolojik Yıkım; Eko-Sosyalist Paradigma, Komünist Topluma Giden Yol; Çıkış Buradan: Perspektifi ve Paradigmayı Değiştirmek.

Yordam Kitap'ta Fikret Başkaya Kitapları

Paradigmanın İflası
Resmî İdeolojinin Eleştirisine Giriş
(Nisan 2018)

Yeni Paradigmayı Oluşturmak
Kapitalizmden Çıkmanın Gereklilięi
ve Aciliyeti Üzerine Bir Deneme
(Kasım 2018)

Başka Bir Uygarlık İçin Manifesto
(Mart 2016)

Çöküş
Kapitalizmin Nihai Krizi Üzerine Bir Deneme
(Nisan 2018)

ığırından Çıkmiş Bir Dünya
Sosyal Sefaletin, Ekolojik Felaketin, Etik Yozlaşmanın Kökeni
(Kasım 2019)

Gençlerle Baş Başa: İklim Krizi ve Ekolojik Yıkım
(Mart 2020)

Eko-Sosyalist Paradigma
Komünist Topluma Giden Yol
(Kasım 2020)

ıkış Buradan
Perspektifi ve Paradigmayı Değiştirmek
(Mart 2022)

ÇIKIŞ BURADAN

Perspektifi ve Paradigmayı Değiştirmek

Fikret Başkaya

Yordam Kitap: 422 • Çıkış Buradan • Fikret Başkaya

ISBN 978-605-172-536-9 • Düzeltme: Deniz Tuna

Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • Sayfa Düzeni: Gönül Göner

Birinci Basım: Mart 2022

© Fikret Başkaya, 2022 © Yordam Kitap, 2022

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)

Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Çağaloğlu - İstanbul

Tel: 0212 528 19 10 • W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com

www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: Pasifik Ofset (Sertifika No: 44451)

Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1

Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2

34310 Haramidere / İstanbul

Tel: 0212 412 17 77

ÇIKIŞ BURADAN

Perspektifi ve Paradigmayı Değiştirmek

İÇİNDEKİLER

SADEDE GELMEDEN	11
I. KAPİTALİZMİ NASIL BİLİRSİNİZ?	13
Kapitalizm insanlığın “normal hali” değil	15
Ekonomiyi toplumun hizmetine sunmak!	26
Teknik bilimi “iyi yaşam”ın hizmetine sunmak!	33
Burjuva iktisadının maskesini düşürmek!	37
II. İFLAS TABLOSUNUN GERİSİNDE NE VAR?	47
Kopuş olmadan asla	49
Emperyalist savaş sonrasında “taşlar yerine oturuyor”	58
İthal ikameci modelin çelişkisi	62
24 Ocak Kararları-12 Eylül: sanayisizleşmeden çöküşe	64
Yapısal uyum programı değil, “yapısal çöküş programı”	67
Sanayisizleşmenin faturası	72
Yalanlar, rakamlar ve istatistikler	73
III. BİR ÜLKENİN TARIMI NASIL ÇÖKERTİLİR?	78
Tarım alanları hızla kaybediliyor	90
Kapitalizm dahilinde bir gelecek yok	93
IV. ÇIKIŞ BURADAN: PERSPEKTİFİ VE PARADİGMAYI DEĞİŞTİRMEK ..	95
1. Bir dünya sistemi olan kapitalizm potansiyelini tüketti, yolun sonuna geldi	97
2. Yüzleşmek zorunda olduğumuz sorunlar “kötü politikalar”dan değil, “kötü sistem”den kaynaklanıyor	102
3. Siyaseti burjuva politikacılarının elinden alıp herkesin “şeyi”, “işi” yapmak	105
4. Toplumdan çalınanı, gasp edileni ona iade etmek, müşterekleri ihya etmek	112

5. Kimyasal kapitalist tarımdan çıkmak, agroekolojiyi ihya etmek	117
6. Dış borçları ödemek gerekiyor mu? Ya da nasıl?	125
7. Ekonomik, ekolojik, sosyal, demokratik planlama	133
8. Enerjiyi kamulaştırmak, enerji yutucu sistemden çıkmak ...	140
9. Arabayı başat ulaşım aracı olmaktan çıkarmak	146
10. Tüketim masum değil. Vakitlice saçma, yıkıcı, yok edici tüketime son vermek gerekiyor	155
11. Demokrasi laikliği varsayar	164
12. Yenilgi tuzağından çıkmak	168
EKLER	171
Fikret Başkaya ile Ekoloji ve Toplum Bağlamında Kapitalizmin Çöküşü	173
Fikret Başkaya: “Bilinç Devrimine, Etik ve Entelektüel Bir Yenilenmeye İhtiyaç Var”	182
Asıl Kirli Olan Kapitalizmdir!	189
Bir Egemenlik Aracı Olarak Üniversiteler	195
Dünyamız Neden Yaşanmaz Bir Yer Haline Geldi?	204
Fikret Başkaya ile Kapitalizm ve Ekolojik Kriz Üzerine Söyleşi	207
Kapitalizmin Son Aşaması: Ekolojik Felaket	214
Seksen Öncesi / Seksen Sonrası veya Rejimin Niteliği	218
Siz Özelleştirmeyi Ne Sanıyorsunuz?	234
(Yeniden) Kompradorlaşma Üzerine	238
Fikret Başkaya: “İnsan Kendi Ölümünü Engelleyemez Ama İnsanlığın Ölümünü Engelleyebilir...”	249

*Bu kitap, halk düşmanı rejim tarafından
hunharca katledilen Deniz Poyraz'ın
saygıdeğer anısına adanmıştır*

SADEDE GELMEDEN

Elinizdeki bu kitap, nelerden sakınılır, neler yapılırsa içine sürüklendiğimiz çöküş tablosundan çıkılabilir, insan-insan/doğa-toplum uyumu ihya edilebilir, yaşanabilir bir toplumsal düzen kurulabilir sorularına odaklanıyor. Başka türlü söylersek *nelerin neden olmayacağından hareketle*, muhtemel çıkış yollarına dair öneriler sunuyor. Artık verili paradigma dahilinde bir gelecek yok... Radikal bir perspektif ve paradigma değişikliği kendini dayatıyor. Dolayısıyla hem perspektifi ve hem de paradigmayı vakitlice değiştirmek gerekiyor. Zira, geç kalınırsa geriye kurtarılacak pek bir şey kalmayabilir... Artık entelektüel ataletten kurtulmanın, kritik bir tarihsel kavşakta olduğumuz “bilinciyle” hareket etmenin gerekli olduğu bir zamandayız. Velhasıl, eskisi gibi üretmenin, eskisi gibi tüketmenin ve yaşamının mümkün olmadığı zaman gelip çattı...

Az gelişmişliğin Sürekliliği ile başlayan, Paradigmanın İflası-Resmî İdeolojinin Eleştirisine Giriş; Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü; Çığırından Çıkmış Bir Dünya-Sosyal Sefaletin, Ekolojik Felaketin, Etik Yozlaşmanın Kökeni; Yeni Paradigmayı Oluşturmak; Başka Bir Uygarlık İçin Manifesto-Nasıl Üretmeli, Nasıl Tüketmeli, Nasıl Yaşamalı; Çöküş-Kapitalizmin Nihai Krizi Üzerine Bir Deneme; Eko-Sosyalist Paradigma-Komünist Topluma Giden Yol ile devam eden düşünce dizisinin sonuncusu... Entelektüel yolculuğumun geldiği yer de denebilir...

Burada tartışma konusu yapılan temaları zenginleştireceğini düşündüğüm, daha önce yazdığım 11 makale ve söyleşi de

“Ekler” bölümünde yer alıyor. Şeyleri anlamak radikal eleştiriyle mümkün. Fakat, eleştiri bir başına amaç değil, şeyleri anlamanın, bilince çıkarmanın, değiştirmenin aracı. Bu yüzden *anlamak aşmaktır* denmiştir... Bilinç ve irade sahibi insanlar olarak yaşamımızı istediğimiz gibi düzenlemeye hiçbir engel yok. Başka türlü düşünmek, başka türlü davranmak, başka türlü yapmak bizim irademizi aşan bir şey değil... Yüz yüze geldiğimiz kötülükler, riskler, akılsızlıklar da *takdir-i ilahinin* eseri değil, bazı iktidar odaklarının aldığı kararların, yaptıkları tercihlerin, dayattıkları politikaların sonucu... Eğer öyleyse, başka insanların ve politik öznelerin de başka türlü yapmasının önünde bir engel yok demektir. Bu dünyada hayat anlamını yitirmiş, şeyler sarpa sarmışsa, başka türlü bir yaşam neden mümkün olmasın?

Bu kitabın yazılması sürecinde değerli kardeşim Dr. Cengiz Başkaya'nın çok önemli katkıları oldu. Ne kadar teşekkür etsem azdır... Sevgili kızlarım Caroline ve Gülsüm, her zaman olduğu gibi, Fransa'dan kitap, dergi akışını hiç aksatmadılar. Onlara da teşekkür borçluyum. 20 yılı aşkın zamandır her sorun çıktığında hep yanı başımda olan, cömertlik ve incelik timsali değerli dostum Ayhan Çınar'a minnet borcum büyüktür, ne kadar teşekkür etsem azdır. Bazı kaynaklara ulaşmamı kolaylaştıran, Özgül Özönder de teşekkürü hak ediyor... Tabii çalışmanın altyapısını oluşturan sevgili eşim Sevinç Dardeniz Başkaya teşekkürden fazlasını hak ediyor...

KAPİTALİZMİ NASIL BİLİRSİNİZ?

Ol mahiler ki, derya içredirler deryayı bilmezler.

Hayali¹

Kapitalizm, ücretli emek sömürüsüne dayanan, yegâne ereği kâr etmek ve kârı büyümek olan, canlı olan her şeyi ölü nesnelere, metalara dönüştüren, kullanım değerinin yerini mübadele (değişim) değerinin aldığı, var olabilmek ve varlığını sürdürebilmek için sürekli büyümek zorunda olan, toplumun temel üretici güçlerinin ve yaşam araçlarının dar bir sermaye sınıfının elinde olduğu, doğa tahribatı yaratmadan var olamayan, bir krizden diğerine savrulan, her türlü ahlaki değere yabancılaşmış [ahlak dışı değil ahlaksız], parasal ve maddi olan, hesaplanabilir-ölçülebilir olan dışında hiçbir insani değere itibar etmeyen, eşyanın onu üreten insandan daha değerli sayıldığı, ekonomik olanın politik, sosyal ve kültürel olanın önüne geçtiği, araçlarla-amaçların ters-yüz olduğu, öküzü arabanın arkasına koşulduğu lanetli bir uygarlıktır...²

Fikret Başkaya

Israrla kapitalizmin gelmiş geçmiş en rasyonel sistem olduğu söyleniyor. Kapitalizmin, yaklaşık iki yüz elli yılı sanayi kapitalizmi olmak üzere, eni sonu 500 yıllık bir geçmişi var. Bu, uzun insanlık ve uygarlık tarihine sadece küçük bir parantez. Nasıl

1 XVI. yüzyılın ilk yarısında yaşamış divan şairi.

2 Fikret Başkaya, *Yeni Paradigmayı Oluşturmak*, İstanbul: Yordam Kitap, 2019, s. 78-79.

oldu da “rasyonelliğinden” asla şüphe edilmeyen kapitalizm bu kadarcık zamanda bir “uygarlık krizi”, bir sürdürülemezlik durumu ortaya çıkardı? Bu işte bir yanlışlık yok mu? Öyle “rasyonel bir sistem” ki, “ilerleme”, “modernleşme”, “büyüme”, “kalkınma” retoriğiyle insanı insanlıktan çıkarıyor, doğa tahribatını derinleştiriyor, güzel gezegenimizi hızla yaşanmaz bir yer haline getiriyor. Her seferinde sosyal kötülükleri büyütüyor, ekolojik yıkımı derinleştiriyor, bir de “iklim krizi” yaratıyor...

Kapitalizmin ürettiği “ileri teknoloji” insanları büyülüyor. Oysa, her teknolojik ilerleme, işlerin sarpa sarmasıyla sonuçlanıyor. Neden? Nedeni bir sır değil. Kapitalizm dahilinde, burjuva toplumunda teknolojiler, insanlar daha kolay üretsin, daha rahat yaşasın diye üretilmiyor. Kapitalistler daha çok kâr etsin diye üretiliyor ve o amaçla kullanılıyor. Teknolojik ilerleme kapitalizmin dayattığı bir zorunluluk. Kapitalizm “çılgın”, “vahşi” rekabete dayalı bir işleyişe sahip. Her kapitalist işletme yarışta kalabilmek, rekabetçi olabilmek için, sermayesini büyütme, toplam artık değerden daha büyük pay kapmak, en ileri üretim tekniklerine sahip olmak zorundadır. İşte bu zorunluluk, teknolojinin geliştirilmesi yönünde baskı yaratıyor. Münhasıran kâra endekli bir sistem söz konusu iken işlerin sarpa sarması neden şaşırtıcı olsun?

Esasen kapitalizm bir dizi “anormallikle”, irrasyonellikle mahlul. Öyle netameli bir *uygarlık* ki, *şeyler*, onu üreten insandan daha “değerli” sayılıyor. Velhasıl katıksız bir meta uygarlığı... İnsanlar kapitalizmi ebed müddet var olan bir sistem sanıyor. Sanki “bu düzen hep vardı, hep böyleydi, bundan sonra da bu minval üzere devam edecek” şeklinde genel bir anlayış egemen... Oysa, böyle gelmiş böyle gider, diye bir kural yok. Bu dünyada hiçbir uygarlık, hiçbir sosyal düzen ilelebet var olamaz. Hepsi geçicidir, tarihseldir; kapitalizm de bir istisna değil. Kaldı ki, artık yolun sonuna gelindi, kapitalizm potansiyelini tüketti. Çözdüğünden daha çok sorun yaratmadan yol alamıyor. Kritik kavşağa gelip dayanmış bulunuyor. Geride kalan dönemlerden farklı olarak

burjuva uygarlığı, insanlığın ve uygarlığın geleceğini de riske atmış bulunuyor. Artık vakitlice kapitalizmden çıkmanın, “farklı bir şey yapmanın” gerekli olduğu bir zamandayız. Bu, insan iradesini aşan bir şey değil. Yaşamımızı istediğimiz gibi düzenlemeye, örgütlemeye bir engel yok. İrade sahibi insanlar bu sürece pekâlâ müdahale edebilir ve aracın direksiyonunu insandan ve doğadan yana çevirebilir, sola kırabilir... Bu dünyada olup biten şeyler kendiliğinden ortaya çıkmıyor. Birilerinin aldığı kararlar, yaptığı tercihler sonucu olarak tecelli ediyor. Allah vergisi değil... Eğer öyleyse, başka insanların, “Büyük İnsanlığın”, “yeryüzünün lanetlileri”nin başka kararlarıyla aracın direksiyonu pekâlâ insandan ve doğadan yana çevrilebilir... Kaldı ki bunu yapmak için önemli bir neden daha var: Eğer bu tehlikeli gidişe, bu akılsızlığa, bu saçmalığa vakitlice müdahale edilmezse, geriye kurtarılacak bir şey kalmayabilir. Dolayısıyla elimizi çabuk tutmanın gerekli olduğu bir zamandayız.

Kapitalizm insanlığın “normal hali” değil

1. Kapitalizmin kendini önceleyen sosyal formasyonlardan, uygarlıklardan temelli farkları var

Kapitalizm, bidayetden itibaren insanları mülksüzleştirerek, üretmek ve yaşamak için gerekli araçlardan mahrum ederek, *proleterleştirerek* yol alıyor. Her ileri aşamada daha çok insan üretim ve yaşam araçlarına yabancılaşıyor. Şimdilerde süreç yeniden hızlanmış bulunuyor. Her ileri aşamada üretim ve yaşam araçları küçük ve giderek küçülen bir azınlığın, kapitalist sınıfın elinde toplanıyor. Şimdilerde dillendirilen %1-%99 ikileminin nedeni bu... İnsanlık ve uygarlık tarihinde bir sapma...

2. Bir meta uygarlığı

Kapitalizm, bu dünyada ne varsa metalaştırıyor, parayla alınıp satılan nesnelere, kâr aracına dönüştürüyor. Canlı olan her şeyi “ölü metalar”a dönüştürüyor. Bu niteliğinden ötürü kapita-

lizme *kadavra medeniyeti* diyorum... Artık metalaştırılmamış, alışveriş konusu olmayan, parayla alınıp satılmayan hiçbir şey yok... Kapitalizmin bu temel eğilimine dair Marx, bundan 175 yıl önce *Felsefenin Sefaleti* kitabında şöyle demişti:

En sonunda, insanın ayrılmaz parçası olan her şeyin alışveriş ve pazarlık konusu olduğu zaman gelip çattı. Bu, o zamana kadar el değiştiren fakat ticaret konusu olmayan, erdem, duygu, kanaat, bilgi ve bilinç gibi şeylerin de ticaret konusu olduğu bir zamandır. Tek kelimeyle her şey ticaret konusu oldu. Bu genel kokuşma ve evrensel ölçekli alışveriş dönemidir. Eğer ekonomik terimlerle ifade etmek gerekirse, bu, maddi olsun manevi olsun, her şeyin gerçek değerinin saptanması için pazara getirildiği bir zamandır.

Etrafınıza şöyle bir bakın, hâlâ metalaşmamış bir şey kaldı mı? Her şeyin metalaştırıldığı bu dünya hâlâ yaşanabilir bir yer mi? İnsan ve toplum yaşamının her veçhesinin metalaşmasının sorun edilmemesi de rahatsız edici değil mi? İnsan bunun neresinde denmeyecek midir? Bu sefil durumu sorun etmek neden akla gelmiyor? Sorun etmek şurada dursun, bir de şeylerin normal hali sayılıyor, daha da ötede bir başarı öyküsü olarak sunuluyor...

3. Kapitalist toplumun temel çelişkisi: Değişim (mübadele) değerinin kullanım değerinin önüne geçmesi

Aklın, mantığın, sağduyunun bir gereği olarak, her bir malın belirli bir insan ihtiyacını veya insanın herhangi bir ihtiyacını karşılamak amacıyla üretilmesi gerekir. Veya üretimle tüketim arasında dolaylı bir tabiiyet ilişkisi olması gerekir. Oysa, kapitalizm dahilinde böyle *dolaylı* bir ilişki söz konusu değildir. Eğer bir mal veya hizmet, bir insan ihtiyacını tatmin etmeye yarıyorsa, orada bir *kullanım değerinden* söz edilir. Eğer bir mal veya hizmet ticaret konusu, alım satım konusu oluyorsa bir *mübadele* (değişim) değerinden söz edilecektir. Gerçi her malın kaçınılmaz olarak bir *kullanım değeri* ve bir de *mübadele değeri* vardır ama

kapitalizmde belirleyici olan *mübadele değeri*dir. Bunun anlamı, kapitalist üretim tarzının *kullanım değeri* üzerinde değil, *mübadele değeri* üzerinde yükseldiğidir. Zira kâr, mübadele değerinden neşet eder.

Artık değer üretmenin, artık değere el koymanın yolu, değeri *mübadele değerine* indirgemekten, tahvil etmekten geçiyor. Her seferinde daha çok artık değere el koymak, artık değer kütesini (kârı) büyütme, kâr maksimizasyonunu gerçekleştirmek daha çok *mübadele değeri* üretmeyi zorunlu kılıyor. Fakat, her seferinde üretim ölçüğünü büyütme, daha çok artık değere el koymak, her bir kapitalist veya kapitalist işletme için bir “tercih” değil, bir *zorunluluktur*. Çılgın, vahşi rekabetin dayattığı bir *zorunluluk*... Orada kapitalistin iradesinin bir kıymetiharbiyesi yoktur. Kapitalist için bir mal üretip satmaktaki asıl saik, herhangi bir insan ihtiyacını karşılamak değil, kâr etmektir. Kâr etmek için *mübadele değeri* üretmektir. Dolayısıyla, kapitalizm dahilinde üretim, zorunlu olarak insan ihtiyaçlarına, insan ihtiyaçlarının karşılanması gereğine yabancılaşıyor. İşte şimdilerde insan ihtiyaçlarıyla doğrudan bir ilgisi olmayan onca saçma, üstelik zararlı şeyin ortalığı kaplaması bu *temel çelişkinin* veya aynı anlama gelmek üzere, *sağmanın* bir sonucudur. Meta ekonomisinde kural, *mübadele değerinin* öne geçmesi, ayrıcalıklı bir pozisyona sahip olmasıdır.

Eğer bir mal veya hizmet, metaya dönüşmüyorsa, meta niteliği kazanmıyorsa, bir değeri yoktur. Zira, kâr elde etmeye, dolayısıyla sermayeyi büyütme, sermaye birikimine hizmet etmez. Oysa bu, kapitalist üretimin biricik ve nihai amacıdır. Sermayeyi büyütme, her seferinde daha çok büyütme, başka türlü söylersek, kapitalist üretim sürecinde *kullanım değeri*, eğer *mübadele değerinin* ihtiyacına cevap veriyorsa varlık kazanabilir. *Kullanım değerinin* değil, *mübadele değerinin* öncelikli veya muteber sayıldığı bir sosyal sistemde, işlerin sarpa sarması, insan aklını zorlayan bir dizi saçmalığın, sosyal kötülüğün ve ekolojik yıkımın ortaya çıkması şaşırtıcı değildir. Kapitalist saldırıya maruz kalan insanlar, çok erken bir dönemde bu saçmalığa karşı çıkmışlardı.

4. Ekonomik kertenin belirleyiciliği

Sağlıklı işleyen bir sosyal sistemde, bir üretim tarzında toplumsal süreci oluşturan kerteler arasındaki ilişkinin yönü, doğa-toplum-ekonomi şeklinde olması gerekirken kapitalizm dahilinde ilişkinin yönü, ekonomi-toplum-doğa şeklini almış durumdadır. Bu temelli bir sapmadır ki, sayısız kötülöklere, olumsuzluklara kaynaklık ediyor. Ekonomi topluma tabi olması gerekirken toplum ekonomi tarafından *kolonize* edilmiş durumdadır ki, bu durum, sayısız kötölöğe yol açıyor.

Her toplumsal formasyon politik, ekonomik, kültürel-ideolojik, etik-estetik ve sembolik kertelerin (*sphères*) veya belirleyiciliklerin bir bütünü olarak var oluyor ve bu kerteler veya belirleyicilikler arasındaki ilişki *diyalektik bir belirleyicilik ilişkisidir*. Kapitalizm öncesi dönemdeki sosyal formasyonlarda politika belirleyiciydi. Kapitalizmle birlikte *belirleyicilik hiyerarşisi* ekonomik kerte lehine değışti. Ekonomi sadece *belirleyici* hale gelmekle kalmadı, diğerkerteleri de kendine bağımlı hale getirdi. Başka türlü söylersek onları kendine tabi kıldı, bir tür *sömürgeleştirdi*, *kolonize* etti. Kapitalizmle birlikte ekonomik kerte *asıl belirleyici* durumuna geldi. Grek filozof Aristoteles, ideal toplumun ekonominin en alt seviyede, politikanın da (*polis*) en üst seviyede yer aldığı bir hiyerarşiyeye dayanması gerektiğini ileri sürmüştü. Politikanın, servetin ve gelirin bölüştürülmesinden ve sosyal yaşamın düzenlenmesinden sorumlu olması gerektiğini ileri sürmüştü.

Aristoteles sadece ekonominin politikaya tabi olması gereğine işaret etmekle kalmamış, politikanın da bir dizi değere, fikre ve ideale dayanması gereğini de ileri sürmüştü. Ona göre, politika *iyi yaşamın (eudamonia)* veya “ortak iyiliğin” hizmetinde olmalıydı. Elbette Aristoteles’in mensup olduğu, içinde yaşadığı toplum onun arzuladığı ve tasvir ettiği *ideal topluma* pek benzemiyordu. Kölecı bir üretim tarzı geçerliydi ve orada “yurttaş” statüsüne sahip olmak, köle sahibi olmak demektı. Esasen Aristoteles’in önerdiği “iyi yaşam” kavramı bugün de büyük önem taşıyor.

Aristoteles'i hatırlatırcasına, şimdilerde Latin Amerika yerlileri *de buen vivir* (iyi yaşam) kavramını ortaya attılar.

Toplumsal yapıyı oluşturan kerteler arasındaki hiyerarşinin ters yüz olması, asıl belirleyicinin ekonomik kerte olması, tabir maruz görülürse toplumun ekonomi tarafından sömürgeleşmesi, *kolonize edilmesi* demektir. Artık *para ekonomiyi, ekonomi de toplumu yönetir hale geldi*. Bu sorun, sonraki alt bölümün konusu olacak. Şimdilerde yaşanan sayısız sosyal kötülüğün, insani, toplumsal sorunların, ekolojik yıkımın ve iklim krizinin gerisinde işte sözünü ettiğim bu *terslik* yatıyor. Şimdilerde dev oligopoller, *transnasyonneller* da denilen çokuluslu şirketler, politika dahil her şeyi belirler duruma geldi. Politika ekonomi tarafından belirlenirken politikanın etkinliği aşınmış bulunuyor. Artık ekonomik olan dışında hiçbir şeyin bir kıymetiharbiyesi yok. Etik değerlerin esamesi okunmuyor. Değer ölçüsü de bypass edilmiş durumda. Her şey ekonominin, ekonomik çıkarların hizmetinde. Hayli zamandır burjuva toplumunun sloganı: *“Daha çok üret, daha çok tüket, daha fazlaya sahip ol”*a indirgenmiş durumda. Her kim ki bu sefil sürece karşı çıkar, daha iyi bir dünya için mücadele etmeye kalkarsa hayalperestlikle suçlanmaktan kurtulamaz.

5. Sınırsız büyüme dinamiği

Kapitalizm üstel (*eksponansiyel*) büyüme, genişleme, yayılma dinamiğine sahip. Bu dinamik tarihte görülmemiş bir üretim ve tüketim tablosu ortaya çıkarmış bulunuyor. Sermaye bir tsunami gibi her şeyi akıl almaz bir hızla kapsıyor, meta kategorisine indirgiyor, dönüştürüyor, soysuzlaştırıyor ve *kendi suretinde bir dünya yaratıyor*. Sadece insan ve toplum yaşamının her veçhesini değil, doğayı da metalaştırıyor. Ne var ne yoksa *ölü metalara* dönüştürüyor. Artık alınıp satılmayan, ticaret ve kâr konusu yapılmayan hiçbir şey yok! Her şey sermayenin mantığına ve amacına göre yeniden, yeniden şekillendiriliyor. Bu kör dinamiğin dışına çıkmadan da şeylerin seyrini değiştirmek mümkün değil.

İnsan davranışları da daha çoğa, daha büyüğe endekslenmiş durumda. Çok şeyi sahiplenme, sahip olma isteği *insan olma isteğinin* önüne geçmiş durumda. Giderek daha çoğa, daha büyüğe odaklanmak *normal insan davranışı* haline geliyor. Her kapitalist işletme “vahşi rekabet” ortamında var olabilmek, yarışa devam edebilmek için sermayesini sürekli olarak büyütme, toplam artık değerden daha büyük pay kapmak zorundadır. Sermayeyi büyütme, en ileri üretim tekniklerini üretim sürecine sokabilmekle, işçiyi daha çok sömürmekle, doğadan daha çok kaynak çekmekle mümkün. Her üretim çevriminin bir öncekinden büyük olma zorunluluğu var. Bu bir tercih sorunu değil. Hiçbir kapitalist bana bu kadarı yeter, burada durayım diyemez. Fakat sermayeyi büyütme ancak kârın en büyük bölümünü yeniden yatırıma yönlentmeden mümkün değildir. Nasıl balıklar su olmadan yaşayamazsa, kapitalizm de büyümeden varlığını sürdürmez.

Bu, kapitalistin bir “dış dayatmanın”, kendi iradesi dışında bir dayatmanın, *zorlamanın esiri olması* demektir. Hiçbir etik değer, etik kaygının söz konusu olmadığı durumda gerçekleşen ekonomik büyümenin (ki, doğrusu sermayenin büyümesi), toplumun temel ihtiyaçlarına yabancılaşması neden şartıtcı olsun? Böylesi bir kör mantık söz konusuysen insana, topluma, doğaya zarar vermemek mümkün olmadığı gibi, toplumsal ihtiyaçlara yabancılaşmak da kaçınılmazdır. Şimdilerde devasa bir üretim düzeyine rağmen açlığın, yoksulluğun, sefaletin, aşağılanmanın derinleşmesi sistemin bu kör mantığının sonucu. Sistemin akıl dışılığının bir sonucu. Tabii burjuva politikacıları, burjuva iktisatçıları bıkıp usanmadan “rasyonellik”, “etkinlik” şarkıları söylemekten de geri kalmazlar. Onlara göre “*kapitalist için iyi olan, herkes için iyidir.*”

Her şeyin her seferinde daha çok üretilme *zorunluluğu*, (zira kapitalizm dahilinde başka türlü yapmak mümkün değildir), kapitalist krizleri de sistemin zorunlu bir *işleyiş unsuru* haline getiriyor. Kapitalizm dahilinde krizler, *arizi, istisnai, beklenmedik* bir şey değildir. İşçinin her seferinde daha çok *sömürülme gereği*

veri iken üretilenin satılmasının zora girmesi veya Marksist bir kavramı kullanmak gerekirse, bir *realizasyon* sorununun ortaya çıkması kaçınılmazdır.

Bir zaman geliyor, sınırsız büyüme, şimdilerde olduğu gibi, doğal kaynakların sınırına dayanıyor. Artık her yıl, doğanın bir yılda ürettiği yeni kaynaktan daha çoğu tüketiliyor. Bir bütün olarak insanlık doğaya borçlu ama herkesin sorumluluk payı aynı değil. Yıkımın asıl failleri, bu dünyanın zenginliğine el koyan mülk sahibi sınıflar, oligarşiler...

6. Kapitalist üretim tarzının ayırt edici bir özelliği de kutuplaştırıcı bir eğilime ve dinamiğe sahip olmasıdır

Kapitalizm, hem her “ulusal ekonomi”de hem de dünya ölçeğinde kutuplaşma yaratmadan yol alamıyor. Her bir ülkede geçerli olan kutuplaşmanın bir benzeri dünya ölçeğinde de tezahür ediyor. Her “ulusal ekonomi”de, varlıklı sınıflardan, mülk sahibi sınıflardan aşağıya, yoksullara, en yoksullara doğru bir *piramit oluşuyor*. En altta yoksullar ve en yoksullar yer alıyor, onu ara veya “orta sınıf” denilenler izliyor ve fakat her ileri aşamada “orta sınıf”a yeni katılımlar olsa da orta sınıfta mülksüzleşme, proleterleşme, yoksullaşma büyüyor. Son dönemde Türkiye’de yaşananlar su duruma iyi bir örnek oluşturuyor.

Sistem kaçınılmaz olarak, bir kutupta yoksulluk yaratmadan karşı kutupta zenginlik yaratamıyor. Birilerinin zenginleşmesi, çoğunluğun yoksullaşması, daha da yoksullaşmasıyla sonuçlanıyor. Elbette kapitalizmin önceki dönemin üretim tarzlarından, uygarlıklardan, sosyal formasyonlardan bir farkı var: Sınıf değiştirmek, burjuva sınıfına, kapitalist sınıf katına terfi etmek mümkün. Sıradan biri, birileri de milyoner, milyarder olabilir ve olabiliyor ama bu olasılık, milli piyangodan büyük ikramiye kazanmaktan daha yüksek değildir... Fakat öyle bir yolun açık olması sistemi meşrulaştırmayı kolaylaştırıyor.

Her “ulusal ekonomi”deki kutuplaşmanın bir benzeri dünya ölçeğinde de söz konusu oluyor. Kapitalist dünya sistemi bir pi-

ramit şeklinde yapılıyor. Piramidin tepesinde *hegemonik, emperyalist* bir devlet yer alıyor. Onu öteki emperyalist ülkeler izliyor. Dünya ekonomileri tepeden tabana doğru, zengin ülkelere yoksul ülkelere doğru piramitteki yerlerini alıyorlar. Elbette piramitte kaymalar oluyor, mesela bir dönem hegemonik olan ülkenin yerini başka bir emperyalist ülke alabiliyor. Bir hegemonya krizinin ardından hegemon değişiyor. İkinci emperyalistler arası savaşın sonunda İngiltere'nin yerini ABD'nin alması gibi. Esasen 1910'lu yıllardan başlayarak İngiliz hegemonyası aşınma sürecine girmişti, iki savaş ve bir yapısal kriz (1929-33) sonrasında hegemonya Atlantik'in öteki yakasına geçti.

Nasıl her ulusal ekonomide bir sosyal sınıf bir başka sosyal sınıf aleyhine zenginleşiyorsa, dünya ölçüğünde de bazı devletler başkaları aleyhine zenginleşiyor. Bu konuda Marx şöyle demişti:

Serbest Ticaretçi bayların bir sınıfın bir başkası aleyhine nasıl zenginleştiğini anlamadıkları gibi, bir ulusun başka bir ulus aleyhine nasıl zenginleştiğini anlamak istememeleri de bizi şaşırtmıyor.³

Her ülke piramitte bir yer tutuyor ve yerinden de pek oynamıyor. Dünya ekonomileri “gelişmişlik” durumlarına göre piramitteki yerini alıyor. Daha doğrusu sistemin mantığı ve işleyişi onları piramidin bir yerine *oturtuyor*. Piramit varlığını korudukça aşağıdakilerin yukarı çıkması, gelişmesi, kalkınması, zenginleri yakalaması mümkün değildir. Mümkün değildir zira piramidin yukarısında yer alanlarla aşağılarda yer alanlar arasındaki ilişki sömürü, bağımlılık, hakimiyet ilişkisidir, eşitsiz bir ilişkidir.

İşte bu nitelikten ötürü de kapitalizmde, piramit dahilinde kalarak alttakilerin yukarıdakileri yakalaması mümkün değildir. Türkiye’de yaygın kullanılan bir tabirle, *muasır medeniyeti yakalamak mümkün değildir*. Hem eşitsizlik temeli üzerinde duran ilişkiler, sömürü, bağımlılık, egemenlik ilişkisi olduğu gibi kalacak ve hem de yoksul ülkeler, sömürge, yarı sömürge statüsüne

3 <https://www.marxists.org/archive/marx/Works/1848/free-trade/index>.

indirgenmiş “bağımlı ülkeler” kalkınacak, dünyanın zenginliğine ortak olacak... Herhalde yakalamanın mümkün olmadığına en iyi örneği, Türkiye’nin iki yüz yılı aşkın “muasır medeniyet”i yakalama, muasır medeniyet düzeyine terfi etme saplantısının boşa çıkmasıdır. Aslında “muasır medeniyet”i yakalama perspektifinin bir karşılığı yok ama kitleleri aldatmaya, oyalamaya, sömürü düzenini meşrulaştırmaya, ömrünü uzatmaya yaradığı da bir “gerçek”... Türkiye’nin yönetici elitleri iki yüz yılı aşkın bir zamandır, aynı şarkıyı söylemeye devam ediyorlar ve hedef, ufukta bir çizgi gibi hep uzaklara kayıyor.

Fakat, gözden kaçan bir şey daha var: Dünyanın geri kalanının da emperyalist Batı’daki kadar üretmesi, tüketmesi, onların şımarık üretimini ve tüketimini taklit etmesi, onlar gibi yaşaması durumunda bu dünyanın kaynakları birkaç yılda tükenir. Bu yüzden Batı yaşam tarzının piramidin altlarındakiler tarafından taklit edilmesine maddi bir engel de var. Her dünyalının bir Amerikalı, İngiliz, Alman, Fransız, Japon kadar ürettiği/tükettiği bir dünyayı hayal edebiliyor musunuz? Velhasıl emperyalist dünyanın üretim ve tüketim düzeyine ulaşma perspektifinin bir karşılığı yok.

Güney Kore modeli, yakalamanın mümkün olduğunun kanıtı sayılıyor. Aslında Güney Kore, Soğuk Savaş döneminde ABD tarafından komünizme karşı bir model oluşturma niyetinin ürünü. Orada çokuluslu şirketlerin borusu ötüyor. Asla diğerleri tarafından tekrarlanamaz. Bütün ülkeler Güney Kore’deki kadar ihracat yapmaya kalksaydı kime satacaklardı?

Sermaye uygarlığı (kapitalizm) geçerliken politik plandaki “bağımsızlık” sanıldığı kadar önemli değildir. Bağımsızlığın politik olanın ötesinde de bir “varlığı” olması gerekir. Sadece politik bağımsızlık değil, ideolojik, ekonomik, kültürel bir bağımsızlık (kopuş) da gerekir. Zira, “bilincin sömürgeleşmesi” hayati öneme sahiptir. Bilinci sömürgeleşmiş insan, kendi gerçekliğine sömürgecinin, emperyalistin gözüyle bakar ki, görebileceği şeyler sınırlıdır. Nitekim ikinci emperyalistler arası savaş sonrasında (1945),

sömürge statüsüne indirgenmiş halklar/uluslar politik bağımsızlıklarını kazandılar ve bu tartışmasız bir ileri adımdı ama gerçek bağımsızlık, tam bağımsızlık için o kadarının yeterli olmadığı yaşanarak görüldü. Gerçek bir “kopuş” için siyasi bağımsızlık yeterli olmadığı gibi, diğer kertelerde de bir kopuş gerçekleşmediği zaman siyasi bağımsızlığın da yeterli olmadığı yaşanarak görüldü. Velhasıl bağımsızlık; ekonomik, politik, ideolojik, zihinsel bir bütünlük oluşturur. Bilinci sömürgeleşmiş insan, kendi gerçekliğine sömürgecinin gözüyle bakar ki, görebileceği şeyler sınırlıdır. Bilinci sömürgeleşmiş insan bir tür “*bakar kör*”dür... Bakar ama asıl görülmesi gerekeni göremez.

Bu vesileyle bir yanlış anlama da olmamalıdır. Yaşanabilir, kendi ayakları üzerinde duran bir toplumsal düzen oluşturmanın yolu, emperyalizmden kopmayı, kapitalizmden “çıkmayı” varsayar ama bu yol, kendini içe kapama, dış dünya ile bağı koparma, “*otarşı*” değildir. Elbette dışarıyla ticaret, dış ilişkiler her bir ülke için vazgeçilmezdir ama sorun, *dışarıyı içerinin ihtiyaçlarıyla uyumlandırmakla* ilgilidir ki, bu son derecede önemlidir. Böyle bir dünyada içe tam kapanmak hem mümkün değildir ve hem de arzulanır, itibar edilir bir şey değildir. Esasen pek mümkün de değildir.

Kapitalizmin bir özgünlüğü veya orijinalliği de kapitalizm dahilinde *iktibas* yolunun kapanmış olmasıdır. Bilindiği gibi, kapitalizm öncesi dönemde bir uygarlığın ilerlemesi, başkalarının da ilerlemesinin koşuluydu. Herhangi bir toplum, *yaşamı kolaylaştıran* bir şey keşfettiğinde, başka toplumlar, sosyal formasyonlar, uygarlıklar, *iktibas* yoluyla aynı teknik buluşu kullanarak bir üst düzeye çıkabiliyorlardı. Kapitalizm kendi dışındaki sosyal formasyonları biçimlendirme, biçimsizleştirme, çarpıtma, kendi ihtiyaçlarıyla *uyumlandırma* eğilimine ve dinamiğine sahip olduğu için, söz konusu yol kapanmış bulunuyor.

7. Kapitalizm etik kaygılara yabancılaşmış bir sistemdir

Ona *amoral* (ahlak dışı) deniyor ama aslında *ahlaksız* demek gerekiyor. Daha önce söylediğimiz gibi, kapitalizm sınırsız büyüme, genişleme, yayılma dinamiğine göre işliyor, kendini sınırlamayı bilmiyor. Sınırlayamaz... Oysa *etik*, sınır demektir. *Potansiyel olarak yapılabilir olandan sakınmaktır*. Aksi halde doğa tahribatı, ekolojik yıkım, “iklim krizi” diye bir şey olmazdı. Üretim sürecinde doğanın sınırları dikkate alınırdı. Kapitalist bir yere bir işletme kurduğunda, yegâne kaygısı kârı azamileştirmektir. Doğal çevreye verilen zararlar onu ilgilendirmez. Canlı türlerinin, biyolojik çeşitliliğin yok olması; havanın, suyun, toprağın kirlenmesi; atmosferin ısınması, doğal dengenin bozulması onun ilgi ve kaygı alanı dışındadır. Fakat asıl rahatsız edici olan, bütün bunların *büyüme, kalkınma, ilerleme, modernleşme* vb. adına meşrulaştırılıp dayatılmasıdır. Lakin şimdilerde artık köpeksiz köyde değneksiz dolaşmak eskisi kadar kolay değil. İnsanlar yaşam alanlarını yok edenlere, *hoş geldin safa geldin*, demiyorlar. Saldırıya kahramanca direniyorlar; *İşkencedere vadisine* bak, anlarsın...

8. Kapitalizm emperyalizmsiz; emperyalizm savaşı; hegemonya düşmansız yapamaz

İşte kısaca sözünü ettiğimiz temel eğilimlerin ve dinamiklerin bir sonucu olarak, artık genel bir *sürdürülemezlik durumu, uygarlık krizi* ortaya çıkmış bulunuyor. Başka türlü söylersek kapitalist dünya sistemi bir *çöküş* sürecine girmiş bulunuyor. Bu, *geri dönüşü olmayan eşiğin* aşılmasıdır. Başka türlü söylersek yeni bir şey yapmaktan, başka bir şey yapmaktan başka çare yok!.. Eğer içine sürüklendiğimiz çöküş tablosu kendiliğinden ortaya çıkmadıysa, birilerinin verdiği kararların, yaptıkları tercihlerin, uyguladıkları politikaların sonucuyorsa, başkaları da bu durumdan zararlı çıkan “Büyük İnsanlık”ın, “yeryüzünün

lanetlileri”nin başka bir şey yapmasına, bu dünyayı yeniden “yaşanabilir bir yer” haline getirmesine bir engel var mı?

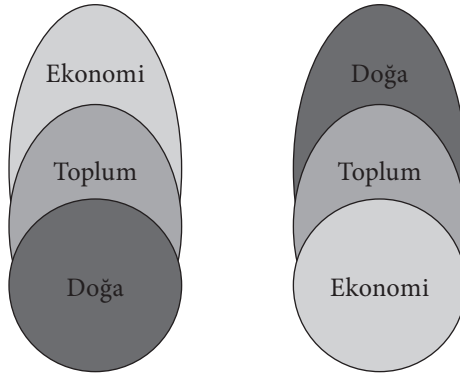
Ekonomiyi toplumun hizmetine sunmak!

Ekonomi, kadim Grekçe *oikonomi*adan türeme; *ev idaresi* demek. Ev de yaşanılan, oturulan, *ikamet edilen yer* demek. Sadece “işgal edilen” değil, aynı zamanda yaşanabilir bir yer haline getirilen yer de demek... Eğer öyleyse, *ekonomi* yaşamı ve birlikte yaşamı mümkün kılan demektir. Oysa ekonomi genellikle, maddi ihtiyaçları karşılayan *maddi şeylerden* ibaret sayılıyor. Öyle olunca da bir *hesap kitap, bir ölçü sorununa* indirgeniyor ve tabii sorunun *ilişki boyutu* yok sayılıyor, ihmal ediliyor. Başka türlü söylersek, *ekonomi* sadece *üretim, tüketim, finansman* vb.’den ibaret değil. Tam tersine, bu aktiviteler, etkinlikler sayesinde ekonomi insanlar arasında ilişkiyi sağlayan bir *aracı* işlevi görüyor. Toplu yaşamı, birlikte yaşamı mümkün kılan bir “araç” işlevi görüyor.

Ev, aynı zamanda mahrem olanla toplu halde, birlikte yaşanan *ara yüzey* demek. Eğer ekonomi *ev idaresi* demekse, evde olup bitenler *değer yaratma* bakımından da son derecede önemli demektir. Kadınların vazgeçilmez işlevine gönderme yapar. İnsanlık tarihi aynı zamanda bir evde doğmanın ve yaşamının da tarihidir. Hastanede doğmak durumu değiştirmiyor. Evde gerçekleşen etkinlikler, burjuva iktisadında Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya (GSYH) dahil edilmiyor. Üstelik bir de verimsiz (*improductive*) sayılıyor. Oysa, kelimenin *Grekçe* kökenine, etimolojik kaynağına bakılırsa *oikonomia* ile *oikos logos* arasındaki bağ görünür, anlaşılır hale gelir. Eğer öyleyse, ekonomi ekolojiden bağımsız değildir. Normal olarak ekonomi; ekolojinin bir çocuğu, evladı; evlatlarından biri... Bu da küçük evimizin korunması, doğrudan *Büyük Evin* (gezegenin) korunmasından, muhafazasından bağımsız değil demeye gelir. Oysa, burjuva iktisadı (*economics*), egemen ekonomik anlayış, bizi münhasıran maddeci ve dışlayıcı bir tanıma mahkûm ediyor. Velhasıl *ekolojik* olanı dışlı-

yor, yok sayıyor. İşte bu ayrımın farkında olmak bize *Büyük Ev*'e özenle yaklaşmanın önemini hatırlatıyor ve yaşanabilir bir insan toplumunun, bir uygarlığın yolunu aralamayı mümkün kılıyor.

Bir sosyal sistemde, bir üretim tarzında (*mode de production*), uygarlıkta; ekonomik, sosyal, politik, etik belirleyiciler, bileşenler, kerteler arasında *uygun bir ilişki* olması gerekir. İlişkinin yönünün etikten politikaya, sosyalden (toplumdan) ekonomiye doğru olması gerekir. Kapitalizmle birlikte ilişkinin yönü ekonomiden diğerlerine döndürülmüş durumdadır. "Ekonomik belirleyicilik" esas. Siyasetin ve sosyal olanın ekonomiyi belirlemesi gerekirken ekonomi her şeyi belirler hale gelmiş durumdadır. Esasen bu temelli bir sapmaydı, öküzün arabanın arkasına koşulmasıydı. Şeylerin yerli yerine konabilmesi için, ilişkinin yönünün doğa-toplum-ekonomi şeklini alması gerekir.

Yukarıdaki birinci şema, mevcut toplum anlayışını resmediyor. Dikkat edilirse, *ekolojik değişken* toplumdan sonra geliyor ki, toplum da ekonomik gereklere (piyasa yasası, rekabet, bütçe açıklarını azaltmak, malların ve sermayenin hareketi vb.) tabii. İkincisi ise tam tersine; ekonomik gereklerin refah, eşitlik, herkesin kamusal alanda etkili olması gibi, toplumsal kaygılara ve değerlere gönderme yapıyor. Bütün bunlar da ekolojik dengeleri gözetmeden mümkün değildir. Zira, ekolojik kaygılara özen yok-

luğunda orta ve uzun vadede üstesinden gelinmesi zor sorunlarla yüzleşmek kaçınılmazdır.⁴

Eğer bugün iklim krizi diye bir sorun ortaya çıkmışsa ve onunla gerektiği gibi mücadele edilemiyorsa; ekosistem aşınmaya, yoksulluk derinleşmeye devam ediyorsa; sosyal eşitsizlik almış başını gitmişse; sağlığın ve eğitimin finansmanı için yeterli kaynak yoksa, insanlar sağlık hizmetlerine ulaşmakta zorlanıyorsa; yaşlılara bakacak, yardım edecek personel yetersizse; zenginliğin yaratıcısı işçi sınıfına ve bir bütün olarak emekçi sınıflara basıkı her geçen gün artıyorsa; insanlar yedikleriyle zehirleniyorsa; konut sorunu asgari düzeyde bile çözülemiyorsa; sosyal güvenlik sistemi alarm veriyorsa; kamu hizmetleri özelleştirilmiş, kamu hizmeti olmaktan çıkmışsa; kültür harcamaları yerlerde sürünüyor; borçlar ödenemez hale gelmiş, bireyler, aileler, şirketler, belediyeler, devletler boğazına kadar borca batmışsa; insanlar her yıl doğanın bir yılda ürettiği yeni kaynaktan fazlasını harcıyor, *doğaya borçluysa*; siyaseti münhasıran oligarşiler, mülk sahibi kapitalistler belirler haldeyse; işte tüm bu sorunların ve daha fazlasının ortaya çıkmasının ortak bir nedeni var: *Toplumun ekonomi tarafından kolonize edilmesi, sömürgeleştirilmesi...*

Bu son derecede önemli soruna ilk dikkati çeken iktisatçı, antropolog Karl Polanyi idi. Karl Polanyi, 1944'de yazdığı *Büyük Dönüşüm/Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*⁵ adlı ünlü eserinde, toplumun ekonomi tarafından belirlenir duruma gelmesinin ne tür kötülöklere, olumsuzluklara kaynaklık ettiğini; sınırsız üretimin, çılgın rekabetin, sınırsız kâr hırsının insanlığı nasıl bir yıkıma sürüklediğini tam bir yetkinlikle ortaya koymuştu. Her şeyin metalaştırıldığı, soysuzlaştığı bir siste-

4 Bkz. Renaud Duterme, "Remettons l'économie à sa place", 17 Şubat 2020, <https://www.cadtm.org/Remettons-l-economie-a-sa-place><https://www.cadtm.org/Remettons-l-economie-a-sa-place>.

5 Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, çev. Ayşe Buğra, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986. Ayşe Buğra'nın harika çevirisiyle 1986'da Türkçeye kazandırılan bu değerli kitap, benim için bir başucu kitabıdır. Ayşe Buğra'ya minnet borcum büyüktür.